

UDK: 81'23:14:343.23(575.1)

Muqumjon AXUNOV,
(PhD) filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
E-mail: muqumjon.axunov@bk.ru
Bibi Muxlisa G'ULOMOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

ADChTI dotsenti Vositov V.A. taqrizi asosida

SYNONYMS OF LEXEME "CRIME" AND THEIR PECULIARITIES

Аннотация

The present article is dedicated to the semantic analysis of the concept of "crime" in English and Uzbek. This article also reveals the similarities and dissimilarities between the concept of "crime" in English and Uzbek linguocultures. The main, important features of the criminal lexeme should be called the universal nature of the criminal lexeme, which reflects the objective content of the norms, which puts morality above the interests of a narrow group, ideological or practical ideas, corporativeness.

Key words: Concept, crime, culture, national culture, linguoculturology, socio-cultural reality, values

СИНОНИМЫ ЛЕКСЕМЫ "ПРЕСТУПЛЕНИЕ-CRIME" И ИХ ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Данная статья посвящается семантическому анализу концепта, «криминал» в английском и в узбекском языках. А также в данной статье раскрывается сходные и различные лингвокультурологические особенности концепта «преступления» в английском и в узбекском языках. Основными, важными чертами криминальной лексемы следует называть универсальный характер криминальной лексемы, которая отражает объективное содержание норм, ставящих мораль выше интересов узкой группы, идеологических или практических идей, общечеловеческого характера

Ключевые слова: Концепт, преступление (криминал), культура, национальная культура, лингвокультурология, общественно-культурная реальность, ценность.

"JINOYAT"- "CRIME" LEKSEMASI MA'NODOSHLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillarida "jinoyat" konseptining semantik tahliliga bag'ishlanadi. Shuningdek, ushbu maqolada "jinoyat" konseptining ingliz va o'zbek lingvomadaniyatidagi o'xshashlik va farqli jihatlari ham ochib beriladi. Jinoyat leksemasining asosiy, muhim xususiyatlarini axloqni tor guruh manfaatlaridan, g'oyaviy yoki amaliy fikrlardan, korporativlikdan ustun qo'yadigan jinoyat leksemasini me'yorlarning ob'ektiv mazmunini aks ettiruvchi umuminsoniy tabiati deb atash kerak.

Kalit so'zlar: Konsept, jinoyat, madaniyat, milliy madaniyat, lingvokulturologiya, ijtimoiy-madaniy voqelik, qadriyat.

Kirish. Tilning konseptual sohasini va semantik maydonini belgilash zamonaviy tilshunoslik uchun muhim va fundamental masala bo'lib ko'rinadi. Ko'plab asar mualliflari qarashlarida bu «olamning lisoniy manzarasi» deya talqin qilinadi [1]. Bu manzarada o'zbek tilida «jinoyat», ingliz tilida «crime», rus tilida «prestuplenie» konseptlari ham inson ongi kategoriyasining asosiy tushunchalari sifatida o'rin egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ye.M.Mikaelyan-ni nomzodlik dissertatsiyasi ma'lumoti bo'yicha, zamonaviy ingliz tili diskursida «jinoyat» konsepti yuqori reprezentativlik xususiyati bilan xarakterlanadi [2]. Tadqiqotchining fikricha, zamonaviy Britaniya va Amerika olamning lisoniy manzarasida (demakki, jamiyatida ham) «jinoyat» konsepti muhim o'rinni egallaydi. Shuningdek, o'zbek jamiyatida ham jinoyat tushunchasi allaqachon xalq ong-u shuurida boshqacha ahamiyat kasb eta boshlagan. Ravshanki, Yevropada jinoiy harakatlar, qonunbuzarliklar, insonni o'ldirish, katta ob'ektlarni tunash yoki nomusga tegish kabi holatlar ko'p uchraydi. Keltirilgan misollar o'z aksini kinofilmlarda ham topadi. Chunki asarlar ham albatta real voqelikka tayanib yaratiladi. Shunga qaramasdan, bularning oldini olish chora tadbirlari va tegishli qarorlar ko'payishi natijasida ingliz va amerikaliklarni qonunlarga qattiq rioya qilishi haqidagi ma'lumot ham hammaga ayon. Shuning uchun, olamning lisoniy manzarasidagi jinoyat asosan millatning kelib chiqishiga borib taqaladi va voqeliq muayyan guruhga mos bo'lgan milliy va madaniy xususiyatlar prizmasi

negizida ifoda etadi. Xalqning yashash tarzi, xatti-harakati, ijtimoiy holati, mentaliteti, hattoki tarixiy o'tmishi ta'sirida jinoyat tushunchasiga qarashlari yuzaga keladi, deyishimiz mumkin. Olamni anglash, bilish va u haqida fikr, tushuncha, shuningdek, g'oyalarni hosil qilish, shakllantirish funksiyasi yordamida ob'ektiv voqelikni mujassam etgan individual yoki jamoaviy ong konsept ko'rinishida universal tushunchalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. V.A.Maslova, I.A.Sternin, Z.D.Popova va boshq. fikriga ko'ra, konsept yadro va periferiya nuqtai nazaridan tavsiflanadi. Yadroga eng asosiy, vizual aniq, birlamchi, jonli va ahamiyatli tasvirlarga ega bo'lgan qatlamlar kirs, periferiyaga ikkinchi darajali, mavhum, assotsiativ shaklli ifodalar kiradi. Asosiy va qo'shimcha qatlamlar yagona negiz-konseptda jamlanadi va konsept tarkibi boyib boradi. «Jinoyat» konseptida «jinoyat» leksemasi yadro bo'lib, u «jinoyat» konseptini nomlash uchun yagona kalit vazifasini o'taydi. Leksemaning sinonim va antonim shakllari «jinoyat» konseptiga tegishli tushunchalar hisoblanadi.

«O'zbek tilining izohli lug'ati»da «jinoyat» leksemasi quyidagicha ta'riflanadi: Jinoyat [arabcha-ayb, gunoh; jinoiy ish] 1.huq. Davlat qonunlari bilan belgilangan tartibga xilof va shu qonunlarga asosan javobgarlikka tortishni talab qiladigan, jamoat uchun xavfli xatti-harakat. Og'ir jinoyat. Amaldan foydalanib qilingan jinoyat. Jinoyat ustida ushlamoq. 2. ko'chma. Yomon oqibatlarga olib boradigan zararli xatti-

harakat, ish; gunoh. Bas siz bilan biz, Tojiboy aka, bu ishga rahbarlik qilish o'rniga qo'l siltar ekanmiz, jinoyat qilgan bo'lamiz va buning uchun xalq oldida javobgar bo'lamiz [4].

Demak, «jinoyat» leksemasi ikkiyoqlama tushuniladi. Biri yuridik jihatdan bo'lsa, ikkinchisi milliy madaniy tomondan tahlil qilinadi. Birinchi ta'rifga binoan «jinoyat» so'zi huquq, sud, hukmi, jazo, ayblov, ijro, qonun hujjatlari, noqonuniy, kodeks, qonunbuzarlik, mahkum, adolat, jabrlanuvchi, aybdor shaxs kabi verbalizatorlar bilan bog'liq.

Ikkinchi ta'rifga binoan, O'zbek xalqi qiyofasida jinoyat, bu katta gunoh hisoblanadi. Dinimiz islom ta'limotida jinoyat tushunchasi katta va kichik gunohlarga bo'linadi: 1. Banda va Alloh taolo orasidagi gunohlar. 2. Bandalarning haqlariga taaluqli gunohlar. Ular tarkibiga suiqaqd, zino, poraxo'rlik, sudxo'rlik, o'g'irlik, g'iybat, yolg'on gapirish, tuhmat, behayo ishlarni qilish, qimorbozlik, ichkilikbozlik, birovning haqini yeyish va h.k. kiradi [3]. Islomda bunday jinoyatni insonning o'zi anglab yetib, qilgan jinoyatidan pushaymon bo'lsa va tavba qilsa, u Alloh taolo tomonidan marhamat qilinadi va kechiriladi.

«O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» ma'lumotiga ko'ra: Jinoyat-jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish. Muayyan qilmishni J.deb hisoblash masalasi har bir davlatda o'zining ijtimoiy tuzumi, aholining turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odatlar, an'analari va h.k.ga muvofiq xalqaro huquq me'yorlari e'tiborga olingan holda hal etiladi. Qilmish J. ekanligini aniqlash uchun quyidagi umumiy belgilar nazarga olinadi: 1) qilmishning ijtimoiy xavfliligi; 2) aybning mavjudligi; 2) jazoga sazovorligi. Har qanday jinoyat

qilmishda mazkur belgilarning barchasi birdaniga mavjud bo'lishi shart, ulardan biri mavjud bo'lmasa, qilmishni J.emas, deb hisoblashga asos topiladi. J.lar o'z xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra: ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan; uncha og'ir bo'lmagan; og'ir; o'ta og'ir J.larga bo'linadi. J.lar tajovuz ob'ektiga ko'ra shaxsiga qarshi J., iqtisodiyot sohasidagi J., jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi J., davlat hokimiyatiga qarshi J., ekologiya sohasidagi J., harbiy xizmatni o'tash tartibiga qarshi J., tinchlik va insoniyat xavfsizligiga qarshi J.ga bo'linadi. Aybning shakliga ko'ra esa qasddan sodir etilgan J. va ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan J.ga bo'linadi. Shaxs o'z harakati yoki harakatsizligini va bundan kelib chiqib chiqadigan jinoiy oqibatni anglatgan, o'z harakatlarini boshqara oladigan bo'lsagina qilmishi J. hisoblanadi. Sub'ekt yoshiga yetmagan va aqli noraso shaxslar tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish J. sanalmaydi va ularga nisbatan J. qonunida nazarda tutilgan majburlor choralarini qo'llash mumkin emas. O'z.R. Jinoyat kodeksida qilmishning jinoiyligini istisno etadigan holatlarining quyidagi 6 turi belgilangan: 1) kam ahamiyatli qilmishlar; 2) zaruriy mudofaa; 3) oxirgi zarurat; 4) ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazish; 5) buyruq yoki boshqa vazifalarni ijro etish; 6) kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq asosli tavakkalchilik (36-41- moddalar)[4].

Tahlil va natijalar. Demak, o'zbek tilida olamning lisoniy manzarasida «jinoyat» konsepti bevosita «gunoh» tushunchasi bilan ifodalanadi. Bunda biz «jinoyat» konseptiga «ikki shoxli tushuncha» sifatida qarashimiz mumkin.

1-chizma. «Jinoyat» konseptining dastlabki tarkibi

1. O'zbekistonda noqonuniy moliyaviy piramidani tashkil etgan Ahmadboy va uning jinoiy sheriklari bilan bog'liq sud ishi bugun o'z yakuniga yetadi. Ya'ni sudya bugun odil hukmni o'qiydi. Ushbu ish Jinoyat ishlari bo'yicha Toshkent viloyati sudi tomonidan sudya Dilshod Komilov raisligida ko'rilmogda [6].

2. Hali to'zoni bosilmagan osmonga qarab turgan bir chol do'ng'illadi:

- Boshlagan ishimiz ollo taologa yoqmadi chog'i. (Said Ahmad. Ufq. 61)

Ko'rib turganimizdek, «jinoyat» konseptining yadrosi «jinoyat» leksemasi va u ikki tushuncha ostida birlashadi. «Gunoh» tushunchasi diniy axloqiy tushuncha bo'lib, u barcha dinlarda o'ziga xos ko'rinishga ega. Gunohlarning behisobligini, unga tegishli tushunchalarni ko'pligini hisobga olib unga alohida konsept sifatida qarash mumkin. Ammo uning yadrosi jinoyat ekanligini bilish mumkin. Shuning uchun jinoyat-gunoh tushunchalarini yonma yon qo'llash o'rindir, ya'ni gunohning asosi jinoyat, jinoyatning tarkiblaridan biri gunoh. Jinoyatning birinchi tarkibi, davlat qonunlariga zid, noqonuniy, aybli va noto'g'ri ijtimoiy xavfli qilmish bo'lsa, ikkinchi tarkibi shariat qonunlariga va diniy aqidalariga xilof ish yoki hattii harakat, deya olamiz.

Ingliz tilida «crime» so'zi «Macmillan English Dictionary»da shunday ta'riflanadi:

1. An illegal activity or action: commit a crime (=do something illegal) She was unaware that she had committed a crime.

2. Something that is morally wrong or a mistake: be a crime to do sth. It would be a crime to waste all that food [6, 187].

«ABBY LINGVO x5» elektron lug'atida «crime» so'zi transgression, offence, violation, delinquency, criminality, sin, wrongdoing so'zlari bilan ifodalanadi va quyidagi ta'riflar beriladi:

1. noun
a) an action or omission which constitutes an offence and is punishable by law
b) illegal activities
c) an action or activity considered to be evil, shameful, or wrong.

2. verb [with obj.] (especially in the army) charge with or find guilty of an offence [6].

«Crime» so'zining etimologiyasiga yuzlansak, «Collins Etymological Dictionary» bo'yicha, lotin tilidagi crimen so'zidan olingan bo'lib, a charge ma'nosini anglatadi

[7]. «Oxford Etymological Dictionary»da ham XIII asrning o'rtalarida qadimiy Fransuz tili orqali lotin tilidan olinganini ta'kidlaydi: via Old French from Latin crimen 'judgement, offence', based on cernere 'to judge' [6]. Yana bir «Online Etymology Dictionary»da uni Sin so'zi bilan bog'laydi: «sinfulness, infraction of laws of God,» from Old French crimine «crime mortal sin» (12 c., Modern French crime), from Latin crimen (genitive criminis «charge, indictment, accusation; crime, fault, offence,» which probably is from cernere «to decide, to sift» (from PIE root krei-«to sieve», thus «discriminate, distinguish») [7, 5].

Xulosa va takliflar. Ko'rinib turibdiki, ingliz tilida «crime» konsepti «sin» tushunchasi bilan bog'lanadi va bu o'zbek tilida «gunoh» so'zi bilan ifodalanadi. Yuqorida keltirgan «ikki shoxli tushuncha»miz ingliz tiliga ham bo'ysunishini bildiradi. Bunda «crime» konseptini ham yuridik, ham lingvokulturologik tushunchalar ortidan tahlil qilamiz:

«It was such a horrible sin to kill an aged creature like Sam Cayhall. His crimes were committed a generation ago. He had suffered and died many times in his six-by-nine cell. How

would the state benefit by killing him now?» (John Grisham. The Chamber, 488)

Ye.M.Mikaelyanning nomzodlik dissertatsiyasida «crime» konseptiga uch tomonlama –trinar tushuncha sifatida qaraladi. «Srime» bu inson qonunlarini, «sin» – ilohiy qonunlarni, «vice» – ahloqiy me'yorlarni buzishni o'z ichiga oladi. Aytib o'tilganlarning birinchisi dunyoda sud hukmi bilan jazolanadi, ikkinchisi oxirat dunyosida jazolanadi, uchinchisiga kelsak, behayolikka berilib jismoniy va ma'naviy jihatdan o'zini yo'q qiladi [3]. Yu.G.Yevtushok esa «srime» konseptini «sin» va «wrong» leksemalari bilan bog'laydi va uni, birinchidan, jinoyat konseptining qismlari sifatida ifoda etishni taklif etadi. Ikkinchidan, ular alohida konsept sifatida qo'llanilishi mumkinligini uqtiradi va shunday izohlaydi: «Crime, sin va wrong tushunchalarining lingvistik ifodalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar bitta sohani tashkil etadi. Ularning lisoniy ifodalari bir-biriga mutanosib sinonim ekanliklarini bildiradi. Biroq, bu tushunchalar bir-biri bilan to'liq mos tushishi ehtimoldan holi bo'lishi mumkin, ularning har biri lisonida turli xil shakllanishi olimlar tomonidan tahlil qilingan».

ADABIYOTLAR

1. Abdumajidov G'. A. va boshqalar. Kriminalistika: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: «Adolat», 2003. – 266 b.
2. Abdurahmonov G'. , Mamajonov S. O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 352 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati/ M.Madvaliev tahriri ostida. 5 jildlik.– Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. K harfi, 2006-2008. –479 b.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2001-2006. – 237 c.
5. Fallows Samuel. A Complete Dictionary of Synonyms and Antonyms. – New York: Fleming H. Revell Company, 1898. – 516 p.
6. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – London. United Kingdom: Macmillan Publishers Limited, New Edition, 2007. – 1748 p.
7. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/neocolonialist>(data dostupa 1.12.2019).